

זמן. הרם השפוך הוא גם דמה של משפחת השי בוי, החיה באיזודאות משתקת, בעגינות מתמשכת, ללא תאריך יעד ואופק שחרור. חוויית השבי של שאר-הבשר – צאצא, בן זוג, הורה – היא חור שחור שלתוכו נבלעים חיים נוספים. ובעבור החי ברה כולה, האחריות כלפי השבוי היא ביטוי עליון של סולידריות חברתית כלפי בן החברה שמצוי בצרה משום שהוא כזה – בן החברה.

התחושות הללו מתעצמות כאשר מדובר במי שנשבה במהלך שירותו הצבאי או ב"אשמת המדינה". למדינה חווה אמיץ, כתוב ברם, עם חייליה. חקוקה בו החובה להשיב הביתה את מי שמוכן לסכן למען הבית את חייו ואת חירותו. המדינה הריבונית צוברת משאבים כלכליים, ביטחוניים, דיפלומטיים, מודיעיניים ואחרים, בזכות נכונותם של האזרחים להקריב עצמם למענה. לפיכך מוטלת עליה החובה לעשות שימוש במשאבים אלו כדי לפדות את מי שהשליך את נפשו מנגד למענה. הוא הדין כלפי תושבי ספר שהעמידו עצמם בסכנת חיים מתוך הסתמכות על ההבטחה הברורה מאליה שהמדינה, באמצעות כוחות הביטחון, תגן עליהם.

ואולם, האם הערך של פדיון שבויים הוא ערך מוחלט? לא ולא. המסירות הגבוהה למצווה איננה יכולה להיות עיוורת, בלתי מותנית בתוצאות. אי אפשר לבדוד את הסיטואציה הקשה של השבוי מהי מרקם הכולל של החיים, וקיימת חובת-מיד לבדי דוק את התוצאות וההשלכות של העמדת השבויים במרכז ההויה.

המסורת היהודית, למורת הניסיון, הבינה זאת. המשנה קובעת: "אין פודין את השבויים יתר על כדי דמיהן מפני תיקון העולם" (משנה גיטין, ד, ו). לכאורה יש כאן הכרעה קלוקלת, אנטי-הומניסטית, האוסרת על הצלת אדם משיקולים אחרים. התלמוד (גיטין מה) מתחבט מהם השיקולים הללו: כלכליים ("דוחקא דציבורא" – נטל כספי כבד מדי על קופת הקהילה) או ביטחוניים ("שלא יהיו האויבים רודי פינ אחריהם לשבותם" – וזו פסיקתם של הרי"ף, הרמב"ם, הרא"ש והטור). וכן נפסק בשולחן ערוך (יורה דעה, רנב, ד): "אין פודין השבויים יותר מכדי דמיהן מפני תיקון העולם, שלא יהו האויבים מוסי רין עצמם עליהם לשבותם, ואפילו אם קרובים רוד צים לפדותו ביותר מכדי דמיו – אין מניחין אותן". כך, מצד אחד, הנפש הליברלית אמורה לסלוד מעמדה המורדת שיקולי עלות-תועלת כשעל הכף עומדים חייו של אדם. מצד שני, חז"ל מבהירים שיש להעדיף את האינטרס הציבורי (הביטחוני או הכלכלי) על פני האינטרס של הפרט השבוי. ההעדר דפה הו קיימת גם אם היא סותרת את אחת המצוות החשובות בתורה: "לא תעמוד על דם רעך".

מחיר החיים

האם העמדה הזו, שאין הכרח לעשות "כל דבר" ולשלם "כל מחיר" כדי לפדות שבויים, היא עמדה סבירה גם כיום? התבוננות כנה במציאות מלמדת שאנו מצמידים תג מחיר לחיי אדם כמעשה שבשי גרה. בכל אחד מתחומי התפקוד שלנו איננו רואים בחיי אדם ערך מוחלט. זו הסיבה לכך שאיננו מממנים מהקופה הציבורית סל תרופות מלא, שיי כול להציל חיים; איננו אוסרים על מכירת סיג ריות; איננו מאטים את מהירות הנסיעה בכבישים בינעירוניים ל-30 קמ"ש; איננו רוכשים שכפ"ץ קרמי משוכלל לכל חייל ואזרח בחזית; איננו מעדי בירים את העיר שדרות אל מרכז הארץ, ועוד. במי קרים רבים אנחנו מעדיפים בודעין את הכלכלה, את היעילות, את הגאווה הלאומית, את האוטונומיה האישית של הפרט, את מדיניות החוץ שלנו ועוד שלל ערכים ואינטרסים, על פני חיי אדם.

המשך בעמ' 16 <<

משפחות חטופים לאחר פגישה עם ראש הממשלה צילום: חיים גולדברג, פלאש 90

בכל מחיר?

הרגישות לפדיון השבויים דומיננטית במסורת שלנו, אך קשה להסיק מיצירות שנולדו בגלות כיצד אמורה מדינה יהודית ריבונית לנהוג כיום / ידידיה שטרן

צמנו את עצמנו, מדי יום. סיפור התשתית של העם מבוסס על יציאה משבי לחירות. פדיון שבויים ביהדות הוא לא רק סיפור של הצלחות הרואיות. על בסיס הניסיון הכואב, התלמוד מדרג: "אמר רבי יוחנן: כל המאחר בפסוק זה קשה מחברו. חרב קשה ממות... רעב קשה מחרב... שבי קשה מכולם" (בבא בתרא ת, ע"ב). ולאחר שהרמב"ם מאריך בחומרת מעשיו של מי שמעלים עיניו מפדיון השבויים, הוא קובע: "ואין לך מצ" וזה רבה כפדיון שבויים" (הלכות מתנות עניים, ה, י). ההלכה הפסוקה ב"שולחן ערוך" היא: "כל רגע שמאחר לפדות השבויים, היכא דאפשר להקדים, הוי כאילו שופך דמים" (יורה דעה רנב, ג). אנו, הישראלים, חזקה עלינו מצוות הכתוב "לא תעמד על דם רעך". זוהי רגישות מוסרית גנטית טבועה, שלאושרנו לא נשחקה.

ויש גם היבט נוסף – פדיון שבויים במובן רוחני מיסטי: "כשישראל שבו גלות השכינה ממש. ועל כן, על ידי צדקה זו של פדיון שבויים, הוא מעלה ביותר השכינה מהגלות והשביה כביכול, שזהו עיקר בחינת צדקה, ועל כן צדקה זו גדולה מן הכול" ("ליקוטי הלכות" לרבי נתן מברסלב, הלכות צדקה, ב, ו).

אי ודאות משתקת

הרגישות הגדולה לפדיון השבויים מובנת. דמיו של השבוי צועקים מבור השבי: הוא מת חי; מת לשיעוריו. בניגוד למת, הוא חש במיתו לאורך

הרב הראשי הספרדי היוצא, הרב יצחק יוסף, קבע לאחרונה כי יש להביא לשחרור החטופים כיוון שמדובר בפיקוח נפש עכשווי. אחיו, הרב דוד יוסף, קבע ש"חובה לשלם כל מחיר גם אם מדובר ביהודי אחד". כפי שיבואר בהמשך, קביעתם נשענת על קביעת אביהם, הרב עובדיה יוסף. הרבנים לבית יוסף מדברים את שפת ההלכה. אבל גם אחרים, ששפתם שונה, סומכים עמדתם – תומכת בעסקה או מתנגדת לה – על הזיכרון ההיסטורי היהודי, כפי שהוא אצור בארון הספריים שלנו, על מרפיו השונים. אפילו מטה משפי חות החטופים, שרובם קיבוצניקים לא מסורתיים, מצטט את הרמב"ם והשולחן ערוך במודעות ענק ממומנת. יש לברך על ההיזקקות הזו למקורות, כמקור הראה להכרעה מעשית הרת גורל ברמה הלאומית. בעיניי זהו ביטוי מבורך לייחודה של מדינת ישראל כמדינה יהודית. ואולם, אלו גם אלו מניחים שנמצאת להם במקורות העוסקים בפדיון שבויים תשובה כיצד יש לנהוג בעסקת החטופים. האם הם צודקים?

המסורת היהודית מייחסת חשיבות לפדיון שבויים. אבי האומה מציב דוגמה לדורות: "וישמע אברהם כי נשפה אחיו, וירק את חניכיו" (בראשית יד, יד). אברהם מתגייס, נגד הסיכויים, להציל את לוט אחיינו משבי ארבעה מלכים גיבורים – ומצי ליה. כך נוהג גם האל, אשר נחלץ למשימת הפדיון הגדולה בהיסטוריה היהודית – גאולת העם משבי מצרים. זוהי הפרדיגמה שעל פיה אנו מספרים לעי

פרופ' ידידיה שטרן הוא נשיא המכון למדיניות העם היהודי (JPEI) ופרופסור (אמריטוס) למשפטים באוניברסיטת בר-אילן

בכל מחיר?

« המשך מעמ' 4

המחוסר הוא חלק מהקיום האנושי. לכן אין דרך להעמיד ערך כלשהו, כולל החשש לפיקוח נפש, כערך מוחלט. חיי ראובן עומדים בסתירה לחיי שמעון; אם נקנה שכפ"צים, לא נוכל לרכוש תרד פות; אם נמגן טנקים, לא נוכל למצוא משאבים למיגון מטוסי נוסעים; אם נחליט לקדש בתקציבנו הלאומי את חיי האדם בכל המובנים ו"בכל מחיר", נפגע בהכרח פגיעה אנושה באיכות החיים – בתרבות, בחינוך, ברווחה ובשאר הדברים ההופכים את החיים לכראיים. הרטוריקה ההומניסטית, הכללית והיהודית, בנוסח "כל המציל נפש אחת כאילו הציל עולם מלא", איננה יכולה להוות אמת מידה סופית להכרעה בדילמות קצה. לעיתים, כאשר נדרש "תיקון העולם", גם שפיכת דמיו של השבוי אפשרית, כמו גם דמיו של החולה, הלוחם, הנוסע ברכים וכל אחד אחר. זהו ההיגיון הסביר להגבלה ההלכתית על הרעיון של "כל מחיר".

ובכל זאת, הפוסקים ומפרשי התלמוד במהלך הדורות קבעו סייגים שונים לתקנה האוסרת על פדיון שבויים יותר מכדי דמיהן. הסייג המרכזי והרלוונטי לסוגיית החטופים הוא מצב של סכנת חיים. התוספות בגיטין (נח, ע"א) קובעים כך: "אי איכא סכנת נפשות – פודין שבויין יותר על כדי דמיהן". ומייסד חב"ד, האדמו"ר הזקן, כתב ברוח זו: "לא תהא כזאת בישראל ליתן קצבה וגבול לפדיון נפשות, כי לא אמרו רז"ל אין פודין את השבויים יתר על כדי דמיהן... אלא בימיהן שהיו השבוים נמכרים לעבדים ולשפחות לכל קונה ואין סכנת נפשות כלל". אבל במקום של סכנת נפשות, "מחוייבים כל ישראל ליתן כל אשר להם לקיים לא תעמוד על דם רעך" (אגרות קודש אדמו"ר הזקן, לד.).

ואולם נושא זה מצוי במחלוקת בין פוסקי ההלכה. הרב אליעזר מלמד מציין כי "הרבה פוסקים, וביניהם הרמב"ן, סוברים שגם במקרה שהחוטפים מאיימים על חיי השבוי אין להיכנע, ואסור לשלם תשלום מופרז. משום שאם ייכנעו, ייצרו תמריץ לתפוס שבויים נוספים משלנו ואף לאיים על חייהם. ועל כן, מצד הדאגה הכללית לשלום הציבור, ולסכנת הנפשות הצפויה לשבויים שבעתיד, אסור להיכנע להם" (פניני הלכה, העם והארץ, פרק ז). ואכן, השולחן ערוך איננו מחלק בין שבוי בסכנת חיים ובין שאר השבויים.

סייג אחר לתקנה הוא ההיתר לפדות תלמיד חכם מובהק בכל סכום, שנלמד ממעשה הפדייה של רבי ישמעאל בן אלישע, כשהיה "תינוק" ונשבה, ורבי יהושע בן חנניה החליט שיש לפדותו "בכל ממון שפוסקין עליו" (בבלי גיטין נח, א). אך גם כאן היו חכמים שהבינו כי יש לשים סייג לסייג. ידוע סיפורו של המהר"ם מרוטנבורג, מנהיג הקהילה היהודית באשכנז ומגדולי הפוסקים, שנכלא על ידי השלטון נות. הקיסר הגרמני רודולף הראשון תבע תג מחיר עצום לשחרורו. אף שהקהילה גייסה את דמי הכר פרוזורים, המהר"ם אסר עליהם לפדותו ונשאר בכלא עוד שבע שנים עד מותו. סרבנותו להשתחרר למרות ההיתר ההלכתי נבעה מהחשש שאם ישולם הכופר, כל אחד מחכמי הדור יהיה מטרה מבוקשת של קיסרים שחסרים מזומנים בקופתם.

מקרה דומה התרחש לפני כחמישים שנה. הרב יצחק הוטנר, מגדולי תלמידי החכמים שברוד, היה בין הנחטפים במטוס שהונחת בירדן. תלמידיו גייסו סכום דמיוני כדי לשחררו, אך הרב יעקב קמינצקי, מגדולי התורה בארה"ב, התנגד לכך משום שסבר שההיתר לפדות תלמיד חכם חל רק בזמן שלום. כשיש מלחמה,

מימון האויב אסור כיוון שהדבר מחזק את כוחו. מהסקירה, מעט מזועזע, של התייחסות הפוסקים בדורות קודמים לפדיון השבויים, ניתן ללמוד על קיומה של רגישות הלכתית מרובה לחשיבות של פדיון השבויים, מחד, אך גם על קיומו של קו הלכתי איתן – אם כי לא דעה מוסכמת – שאין לפדות "בכל מחיר".

הרב עובדיה ומנצע אנטבה

גם ברור הנוכחי ההתחבטות נמשכת. יש מפוסקי ההלכה שבקשו להחיל את התקדימים ההלכתיים גם על מצב המלחמה שבו אנו נתונים. כך, אחר מהי סייגים לתקנה קובע שמותר לאדם לפדות את עצמו בכל מחיר, על פי הפסוק "וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו" (איוב ב, ד). הרב שאול ישראלי החיל סייג זה על שאלת פדיון חיילים שבויים: "הממשלה, בהיותה נבחרת מהציבור, הסמכות בידה לעשות כל מה שהיחיד רשאי לעשות, כי לה ניתנה ההכרעה בכל מקרה שהדבר טעון הכרעה בתור באת כוח של הציבור כולו. על כן הסכמת הממשלה בנידון לא חרגה מדיני התורה וההלכה" (חוות בנימין, סימן יז).

לתוצאה דומה, מסיבות אחרות, הגיע הרב שלמה גורן: "ייתכן שבמקרה של חיילים שנשבו תוך מילוי שליחות של המדינה ששלחה אותם למשימות המלחמה, מוטלת חובה קדושה לעשות הכל לשחרורם, ואין עליהם כלל המגבלות של המשנה 'אין פודין את השבויים יתר על כדי דמיהם'... מפני שכל שאנו אחראים לנפילה בשבי, עלינו לעשות כל מאמץ לשחרר אותם מהשבי" (תורת המדינה, עמ' 424).

הכרעתם ההלכתית של הרבנים יצחק ודוד יוסף שצוינה בפתיח, נשענת כאמור על פסיקת אביהם, הרב עובדיה יוסף. לשיטתו, במקום של פיקוח נפש פודין גם יותר מכפי דמיהן. לכן בעת שישראלים נחטפו לאנטבה, וראש הממשלה רבין ביקש את דעתו האם להיעתר לדרישת החוטפים ולשחרר מחבלים, הרב עובדיה התיר זאת, אף שידע שבכך נפתח פתח לחטיפות נוספות, ואף שהעריך שהמחבלים שישוחררו עלולים לשוב על מעשיהם ולהרוג אחרים. פסיקתו התבססה על דיני פיקוח נפש: "כשהברירה מסורה בידי אדם שלישי [המדינה] להכריע בין שניים, שהאחד נתון בספק סכנה [מי שעלול להירצח בעתיד על ידי המחבלים שישוחררו], והשני בוודאי סכנה [החטופים באנטבה], אין הספק מוציא מידי ודאי, ויש להעדיף הצלת מי שהוא ודאי בסכנה" (יביע אומר, חלק י – חושן משפט סימן ו, סוף אות י'. הביאורים בסוגריים משלי; י"ש). גם הרב יוסף שלום אלישיב התיר לשחרר מחבלים כנגד שבויים, מטעמי פיקוח נפש של השבויים.

ואולם, וזהו לב העניין, קיים קושי גדול בהסתמכות על תקדימי העבר ועל פסיקת הדורות לצורך הכרעה הלכתית בעסקת החטופים, כאן ועכשיו. מסורת ההלכה בנושא התפתחה בתנאי גלות, ואנו דנים בנושא כמדינה ריבונית. השבייה בעבר הייתה ממניע כספי, ואילו כעת המניע הוא לאומי. השורבים דאז לא חפצו במונתו, ואילו השוברים היום עיקר עניינם בהכרתנו. מעין זה: לו היינו מבקשים לנהל מלחמה בהתאם לדיני פיקוח נפש של היחיד (כפי שמציעים הרבנים יוסף ואלישיב) – היינו מקפחים את נפש הכלל הישראלי בוודאות.

כל תלמיד משפטים מכיר בהבדל המכריע שבין "משפט פרטי" (בין אדם לחברו) ובין "משפט ציבורי" (שבו המדינה היא צד), וברור לו ההכרח לקבוע נורמות שונות בכל אחד משני המישורים. זאת ועוד: לכול מובן שנדרש ענף משפטי נפרד למצב מלחמה – "דיני מלחמה" – שבו נוהגים הסדרים שונים מאלו

הנהוגים ביוסיום. הוא הדין גם כאן: מדינה ריבונית חייבת לשקול שיקולים שחכמי הגולה בדורות הקדומים כלל לא העלו על דעתם. מדובר במציאות שונה כל כך, שקשה מאוד לדמות מילתא למילתא.

הלכה ציונית

המדינה וראשיה אחראים בראש ובראשונה לביטחון הלאומי. הקיום האישי של כל אזרח וחיל חשובים ביותר, אך הם משניים להגנה על הביטחון הלאומי. לכן אנו שולחים את ילדינו ל"עקרת יצחק" מודרנית מדי מחזור גיוס, ומתגייסים לשירות מילואים. שיקולים מוסריים ותועלתניים מצדיקים את סיכון הפרט למען הכלל. באופן דומה עלינו לעשות למען החטופים, או להימנע מעשייה מתוך אחריות כוללת. לפעמים שמירה על הביטחון הלאומי גוברת על פיקוח הנפש של הפרט. לניתוח זה תוצאות מורכבות:

מצד אחד, חטיפת אזרחי וחיילי המדינה היא התרסה בוטה נגד המדינה ולכן מחייבת תגובה. הבלגה עלולה להתפרש על ידי אויבינו כחולשה, ועל ידי חיילינו כחוסר גיבורי. לכן קיימת הצדקה מלאה לשימוש בכוח נגד החוטפים, ובכלל זה סיכון של חיילים נוספים. דמה של החטופה נועה ארגמני איננו סמוק מדמו של המחליץ ארנון זמורה ז"ל, ואף על פי כן מוצדק היה לסכן את ארנון ואחרים, שהרי פעולת השחרור נועדה לא רק להציל נפש אחת אלא גם, ובעיקר, להשיג יעדים של ביטחון לאומי. כך גם דמו של יוני נתניהו נשפך באנטבה במשימה הירוואית שתכליתה המיידית הייתה פדיון שבויים, אך תוצאתה תהא המרכזית הייתה חיזוק כושר ההרתעה הישראלי. מהצד האחר, על מדינה ריבונית להימנע מלהקריב אינטרסים עליונים של ביטחון לאומי לשם הצלת שבוייה. במצבים מסוימים, הרגישות הקיצונית לשבויים עלולה להתברר כסכנה ממשית לביטחוננו: כלפי חוץ, תשלום מחיר מופרז יוצר לנו תדמית של מדינה שאיננה מוכנה להקריב, נסחטת בקלות וחסרה כושר עמידה. בשכונה שבה אנו מתגוררים – רגישות איננה תכונה מוערכת: היא מזמינה תוקפנות. מתעורר חשש כי העסקאות המוצעות כיום עלולות להציג את החמאס כמנצח הגדול של הקרב ברצועת עזה, ולהכחיד תירו כמנהיג העם הפלסטיני.

כלפי פנים, בגלל רגישותנו, פעולה נועזת של חוליה מאומנת של ארגון טרור מצליחה לזעזע באחת את הביטחון הלאומי הישראלי, לשנות את סדר היום הציבורי ולהכתיב לנו, למשך תקופה ארוכה, את מצב הרוח. מדינת ישראל תופסת את עצמה כמושפלת, כמעט מובסת, בגלל חטיפת חיילים או אזרחים. האם אחריותנו כלפי השבויים ושותפות הרגש שלנו עם בני משפחותיהם – נאצלות ככל שהן – מצדיקות השתקעות בדכרוך לאומי? האם עלינו לאפשר לאויבינו לחטוף גם את שמחת החיים שלנו?

ומנגד, דווקא הרגישות לחיי החטופים היא מרכיב חשוב מאוד בביטחון הלאומי. היא מסמנת את הסולידריות העצומה בינינו, שנשמרת גם בעידן הנוכחי, של קיטוב. רבים סבורים שדחיית הנושא הצידה מערערת את הבסיס שעליו מושתת הקיום הלאומי שלנו, כקבוצה שחבריה ערבים אלו לאלו. מסקנת הדיון היא שאף שהרגישות לפדיון השבויים היא הקול הדומיננטי במסורת היהודית, אין להסיק מהמסורת, יצירת הגלות, הנחיה כיצד אמור רה מדינה יהודית ריבונית לנהוג בעסקת החטופים. בגלות לא נשקלו שיקולים של בטחון לאומי, שהם, על פניו, המרכיב המרכזי ביותר להכרעה בדילמה. הנה כי כן, זהו נושא נוסף שעל חכמי דורנו לענות בו: פיתוח הלכה ציונית. ●

ידידיה שטרן